

2020 Azerbaycan-Ermenistan Ateşkesine Göre Yerinden Edilenlerin Dağlık Karabağ'a Geri Dönüşü*

Ümmühan Elçin Ertuğrul**

Öz

1988 yılında, Dağlık Karabağ konusunda, Ermenistan ve Azerbaycan arasında silahlı çatışmalar başlamış, 1992-1994 arasında geniş kapsamlı bir savaşa dönüşmüştür. 1994'teki ateşkes tam olarak çatışmasızlık getirmemiştir. En son 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan silahlı çatışma, 9 Kasım 2020 tarihinde, Ermenistan, Azerbaycan ve Rusya arasında imzalanan ateşkes anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu anlaşmanın 7. maddesine göre, “Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler, Dağlık Karabağ ve komşu bölgelere Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin kontrolünde geri dönecekler” dir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğine göre, Azerbaycan ülkesi içinde olan Dağlık Karabağ ve komşu bölgelerine geri dönecek mülteci sayısının yaklaşık 90.000 ve ülke içinde yerinden edilmiş kişi sayısının 640.000'den fazla olduğu tahmin edilmektedir. Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler, “yerinden edilmiş kişi” üst başlığında toplanmış olsa da uluslararası hukukta korunmaları birbirinden farklıdır. Bu çalışmada, söz konusu anlaşma maddesi, özellikle Ülke İçinde Yerinden Edilen Kişilerin korunması konusunda reform ihtiyacı ve yasal boşlukları da vurgulayarak, uluslararası hukuk ve uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

Ülke içinde yerinden edilen kişiler, mülteciler, geri dönüş, uluslararası insancıl hukuk, uluslararası hukuk.

* Geliş Tarihi: 20 Ocak 2021 – Kabul Tarihi: 07 Ocak 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Ertuğrul, Ümmühan Elçin. “2020 Azerbaycan- Ermenistan Ateşkesine Göre Yerinden Edilenlerin Dağlık Karabağ'a Geri Dönüşü.” *bilig*, no. 101, 2022, ss. 57-86.

** Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Kırıkkale/Türkiye
ORCID: 0000-0003-3930-8531

ueertugrul@hotmail.com

Giriş

27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan ve Azerbaycan arasında Dağlık Karabağ (Karabağ) Bölgesinde başlayan silahlı çatışmalarla¹ ilgili 9 Kasım 2020 tarihinde, Karabağ ve bölgesinde yaşanan bütün husumetin durdurulmasına ilişkin bir ateşkes anlaşması imzalanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanı İ. H. Aliyev, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı N.V. Pashinyan ve Rusya Federasyonu Başkanı V.V. Putin tarafından imzalanan anlaşmanın 7. maddesinde; “Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler Karabağ ve komşu bölgelere Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin kontrolünde geri dönecekler”i düzenlenmiştir.

Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişi (ÜİYEK) ve mültecilerin, Karabağ ve etrafındaki bölgelere geri dönüşüyle ilgili uyumsuzluğun kökü, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) idari yapısına dayanır. Karabağ'ın, SSCB döneminde Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı oblast statüsünde özerk bir yapıya sahip olduğu Sovyetler Birliği'nin 1936 ve 1977 Anayasalarında açıkça yer almıştır (1936 tarihli Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Anayasası, 24. madde; 1977 tarihli Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Anayasası)

1988 yılında Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Karabağ'ı kendi federe cumhuriyetine dahil etme kararı almıştır. SSCB ve Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hukukuna aykırı bu durum, her iki tarafça da reddedilmiştir (Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict). Şöyle ki, 1977 SSCB Anayasasının 72 ve 78. maddelerinde² Azerbaycan gibi Birlik Cumhuriyetlerinin, ülkesel bütünlüklerinin ve sınırlarının kendi rızaları olmaksızın değiştirilemeyeceği; Karabağ gibi Birlik Cumhuriyetleri içinde yer alan özerk yapıların ayrılma hakları olmadığı düzenlenmiştir (1977 tarihli Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Anayasası; Abdullahzade 98-101, 110 vd.). Buna rağmen 1991 yılında Karabağ *de facto* yönetimi, bağımsızlığını ileri sürmüştür. Bağımsızlık iddiaları, SSCB'nin dağılmasından önce SSCB Hukukuna (Abdullahzade 98-101)³; SSCB'nin dağılmasından sonra ise self determinasyon hakkına (Akçay; Ayhan) dayandırılmıştır.

Karabağ, 8 Mayıs 1992'de, Ermenistan tarafından işgal edilmiştir. 1992-1994 yılları arasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında silahlı çatışmalar devam etmiş, her iki taraftan yaklaşık 30.000 can kaybı olmuştur (Jaro-

siewicz & Falkowski). Bu süreç içinde Ermenistan, Karabağ ile birlikte Azerbaycan'a ait yedi bölgeyi de işgal etmiştir. Böylece işgal edilen alan Azerbaycan topraklarının %20'sini oluşturmuştur. Uluslararası hukuka göre işgal için; yabancı askeri gücün varlığı ve o ülke üzerinde etkin kontrolün sağlanması unsurları aranır. Somut olayda Ermenistan'ın işgali; Karabağ *de facto* yönetiminin kuvvetlerine donanım, finansman, eğitim ya da işlevsel destek sağlamak; askeri ve paramiliter faaliyetlerinin genel planlamasını koordine ve yardım etmek suretiyle gerçekleşmiştir ("Military occupation of Azerbaijan by Armenia"; "Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict").

1993 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, Azerbaycan ülkesindeki Ermenistan işgalini tespit ederek, işgal kuvvetlerinin geri çekilmesini istemiş, tarafları düşmanlıkları durdurmaya ve ateşkes tesis etmeye çağırmıştır (S/RES/884 (1993), S/RES/874 (1993), S/RES/853, (1993), S/RES/822 (1993)).

5 Mayıs 1994 yılında taraflar arasında Bişkek'te ateşkes anlaşması imzalanmıştır ("Ceasefire Agreement" Bishkek; "The Bishkek Protocol"). Ancak bu ateşkese uyulmamıştır.

İşgal sürerken, 1999-2001, 2003-2004 yılları arasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında Karabağ'ın statüsü hakkındaki görüşmeler çıkmaza girmiş ve sonuç vermemiştir (Gasparyan 235, 238). Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı (AGİT) tarafından oluşturulan Minsk Grubu'nun, 2007 yılında önerdiği "Madrid Prensipleri"⁴ uygulanmamıştır ("Statement by the OSCE Minsk Group").

25 Nisan 2008'de, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarındaki duruma ilişkin aldığı kararda, Azerbaycan'ın ülkesel bütünlük ve egemenliğinin destekleneceğini ve saygı duyulacağını açıkça ifade etmiştir (A/RES/62/243).

İnsan haklarıyla ilgili konularda, can kayıpları nedeniyle bahsi geçecek şekilde ifade etmek her ne kadar doğru olmasa da 1994 Ateşkesinden, 2 Nisan 2016 tarihindeki büyük tırmanışına kadar, bazı küçük çatışma ve alevlenmeler dışında bölgede silahlar büyük ölçüde sessiz kalmıştır (Gasparyan 235, 238). Silahların sessiz kaldığı ifade edilen bu sürecin özellikle son yıllarında, meydana gelen sınırlı çatışmalarda her yıl düzinelerce asker ölmüştür (Jarosiewicz & Falkowski). 2016 yılı silahlı çatışma raporuna göre, 2-5 Nisan

2016'daki çatışmada Ermenistan ve Azerbaycan'ın askeri güçleri, 70.000'er aktif askerin yanında Ermenistan'ın 210.000, Azerbaycan'ın ise 300.000 yedek askeri olduğu tahmin edilmektedir (Bellal 42). Hem Azerbaycan hem de Ermenistan tarafı en az 60 asker ve birkaç sivilin öldüğünü kabul etmişlerdir. Kayıp sayıları kesin olarak bilinmemekle birlikte, tarafların rakamları eksik bildirmeleri ihtimal dahilindedir (Jarosiewicz & Falkowski, Bellal 42).

20 Haziran 2016'da, Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya tarafından, bölgedeki durumu normalleştirme konusunda kararlılıklarını teyit eden ve çatışma bölgesindeki AGİT gözlemci sayısını artırmaya onay veren ortak bir bildiri kabul edilmiştir (Gasparyan 235, 238). Bildiri, taraflara, ateşkes sıklıkla sıkıya uymaları, barış görüşmelerini ilerletmeleri, kışkırtıcı söylemlerden kaçınmaları çağrısında bulunurken AGİT, Minsk Grubu, Türkiye, Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri'ne de önerilerde bulunmuştur ("Nagorno-Karabakh: New Opening, or More Peril?").

Uluslararası hukuk ve uluslararası kamuoyu tarafından Ermenistan'ın Azerbaycan ülkesindeki işgali, pek çok kez teyit edilip kınanmasına rağmen fiili durum sürmüştür. 27 Eylül 2020'de başlayan, ağır silahların da kullanıldığı 44 gün süren çatışma, 9 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında, Karabağ ve bölgesinde yaşanan bütün husumetin durdurulmasına ilişkin ateşkes anlaşmasının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Her iki tarafın da ciddi kayıpları olmuştur. Azerbaycan Savunma Bakanlığı 3 Aralık 2020 tarihinde, 2783 askerinin şehit olduğunu resmi internet sayfasında yayınlamıştır (Azerbaycan Savunma Bakanlığı). Guardian, Azerbaycan'ın 100'den fazla kişinin kayıp, 94 sivilin öldürüldüğünü, 400'den fazla kişinin yaralı olduğunu; Ermenistan'ın 2718 askerinin öldürüldüğünü, 55 Ermeni sivilin de kayıp olduğunu bildirdiklerini haber yapmıştır ("Armenian Protester demand").

Bililir ki, silahlı çatışmalardaki kayıplar ve hukuk ihlalleri bildirilen resmi makamların çok üstündedir ve paylaşılanlarla da sınırlı değildir. Karabağ işgalinde olduğu gibi uzun süreli ve etnik unsurları içeren silahlı çatışmaların mülteci ve ÜİYEK sonucunu doğurması çoğu zaman kaçınılmazdır.

Bu çalışmada, 9 Kasım 2020 tarihli ateşkes anlaşmasının 7. maddesi "Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler Karabağ ve komşu bölgelere Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin kontrolünde geri dö-

necekler” hükmü uluslararası hukuk ve uluslararası insancıl hukuk çerçevesinde incelenecektir. Ateşkes anlaşmasının diğer maddeleri aşağıdaki gibidir;

- 10 Kasım 2020 tarihinde Moskova saatiyle 00:00'dan itibaren Dağlık Karabağ ve çatışma bölgesinde, tam bir ateşkes sağlandığı ve tüm düşmanlıkların durdurulduğu duyurulur. Bundan sonra Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti mevcut pozisyonları itibariyle taraflar olarak anılır.
- Ağdam rayonu, 20 Kasım 2020 tarihine kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edilecektir.
- Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçın koridoru boyunca Rusya Federasyonu tarafından, hafif silahlı 1960 askeri personel, 90 zırhlı personel taşıyıcı, 380 adet otomobil ve özel teçhizattan oluşan barış koruma birliği yerleştirilecektir.
- Rusya Federasyonu barış koruma birliği, Ermeni silahlı kuvvetlerinin çıkarılmasına paralel şekilde yerleştirilecektir. Rusya Federasyonu barış koruma birliğinin kalma süresi 5 yıldır ve taraflardan herhangi biri sürenin bitmesinden 6 ay önce sonlandırma niyetini beyan etmezse otomatik olarak 5 yıl daha uzatılacaktır.
- Çatışmanın taraflarınca anlaşmanın uygulanması üzerinde kontrol etkililiğinin artırılması amacıyla ateşkesi kontrol için bir barış koruma merkezi konuşlandırılacaktır.
- Ermenistan Cumhuriyeti, 15 Kasım 2020 tarihine kadar Kelbecer rayonunu, 1 Aralık 2020 tarihine kadar Laçın rayonunu Azerbaycan Cumhuriyeti'ne iade edecektir. Dağlık Karabağ'la Ermenistan arasında bağlantıyı sağlayacak ve bununla birlikte Şuşa şehrine dokunmamakla birlikte Laçın Koridoru (5 km genişliğinde) Rusya barış koruma birliğinin kontrolü altında kalacaktır.

Tarafların mutabakatıyla önümüzdeki üç yıl içinde Dağlık Karabağ ve Ermenistan arasında bağlantı kuran Laçın Koridoru boyunca yeni bir güzergah inşası için bir plan belirlenecek ve bu rotayı korumak için Rusya barış koruma birliğinin daha sonra yeniden yerleştirilmesi göz önünde tutulacaktır.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Laçın Koridoru üzerinde her iki yönde olmak üzere, vatandaşların, nakliye araçlarının ve malların hareket güvenliğini sağlayacaktır.

- Savaş esirleri, rehinelere, diğer tutulan kişilerin ve ölümlerinin değişimi yapılacaktır.
- Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları açılacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti, vatandaşların, ulaşım araçlarının ve malların her iki yönde engelsiz hareketini sağlamak amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı rayonları ve Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti arasında ulaşım bağlantılarının güvenliğine garanti verecektir. Ulaşımın kontrolü, Rusya Federal Muhafız Hizmetinin Sınır Muhafız Hizmeti organları tarafından gerçekleştirilecektir.

Tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın batı rayonlarını birleştiren yeni ulaşım bağlantılarının inşası sağlanacaktır (Azerbaycan Respublikasının Prezidenti Bəyanatı; Sarıkaya "44 Gün Savaşı").

Şu bilgilerin verilmesi, konunun anlaşılmasını kolaylaştıracaktır; 1989 Sovyet nüfus sayımına göre, 189.100 kişilik Karabağ nüfusunun %76.9'unu Ermeniler⁵, %21.5'ünü Azeriler oluşturur (Paşayeva vd. 72,74); (Özyılmaz 199, 200). Karabağ'ın aksine, çevresindeki 7 bölgede Azeri nüfusu baskındır ancak 1994 ateşkes anlaşmasıyla sonuçlanan süreçte hiçbiri kalmamış, ülke içinde başka bölgelere göç etmek zorunda bırakılmışlardır ("Key Considerations").⁶ 210.000 hektar tarıma elverişli arazisi bulunan Karabağ, metrekaresi olarak Azerbaycan'ın % 5'i kadardır. Etrafındaki 7 bölgeyle birlikte Azerbaycan'ın %20'sine karşılık gelmektedir (Paşayeva vd. 77, Demirci "Azerbaycan-Ermenistan ve Rusya arasında").

Bu çalışma, 9 Kasım 2020 tarihli ateşkes anlaşmasının 7. maddesi hükmünden yola çıkarak, mülteciler ve ÜİYEK'lerin menşe ülkelerine ya da menşe yerlerine geri dönüşlerine ilişkin uluslararası hukuk ve uluslararası insan hakları hukuk kurallarını tespit eder. Özellikle ÜİYEK'lerin geri dönüşleriyle ilgili tam ve yeterli bir koruma için uluslararası hukukta yasal reformun gerekliliğini de vurgulamaya çalışır. Anlaşma hükmü çerçevesinde somut durum değerlendirmesi, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (BMMYK) Azerbaycan'a özel ve güncel raporları ile uluslararası hukuk kaynakları üzerinden yapılmıştır.

Çalışmada, söz konusu anlaşma metninin 7. maddesi, Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı'nın resmi internet sayfasında, Azerbaycan Türkçesiyle "Dahili mecburi köçkünler ve kaçkınlar Dağlık Karabağın arazisine ve etraf rayon-

lara BMT-nin Kaçkınlar üzere Ali Komissarlığının Ofisinin nezareti altında geri kayıdır.”⁷ (Azerbaycan Dışişleri Bakanlığı) hükmü, “Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler Dağlık Karabağ ve komşu bölgelere Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin kontrolünde geri dönecekler” şeklinde Türkiye Türkçesine çevrilmiş ve anlaşma metninde geçen “rayon” ifadesi, anlaşma metni dışında “bölge” şeklinde kullanılmıştır.

Çalışmanın başlığında her ne kadar “...Dağlık Karabağ'a Geri Dönüşü” şeklinde kısaltılmak zorunda olsa da geri dönüşlerin, Dağlık Karabağ yanında komşu bölgeleri de kapsadığı konusunda 9 Kasım 2020 tarihli ateşkes anlaşmasınının 7. maddesi hükmü çerçevesinde şüphe yoktur.

Mülteciler ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişiler

BMMYK'ya göre, mülteciler ve ÜİYEK'ler, “yerinden edilen kişi” şemsiyesi altında toplanır. 2020 verilerine göre, dünyada yerinden edilen kişi sayısı 82.4 milyondur. Bununun 20.7 milyonunu BMMYK yetkisi içerisinde mülteciler, 48.0 milyonunu ise ÜİYEK'ler oluşturmaktadır (UNHCR Global Trends in Forced Displacement).

Mülteciler, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme (1951 Mülteci Sözleşmesi) kapsamında evrensel düzeyde koruma bulurken; ÜİYEK, Kampala Sözleşmesi olarak anılan 2009 tarihli Afrika'daki Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin Korunması ve Yardımına İlişkin Afrika Birliği Sözleşmesi tarafından yalnızca bölgesel düzeyde korunurlar.

Mülteciler ve ÜİYEK'leri aşağıdaki şekilde tanımlamak mümkündür;

1951 Mülteci Sözleşmesinde mülteci;

ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasi düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için varandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönmeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen kişiler

olarak tanımlanmıştır.

BMMYK tarafından hazırlanan, Mülteci Statüsüne Karar Verme Kriterleri ve Usulleri El Kitabına göre bir kişi, 1951 Mülteci Sözleşmesindeki kriterleri yerine getirdiği andan itibaren mülteci olarak kabul edilir⁸ (“Handbook on Procedures Criteria for Determining Refugee Status” para.28).

ÜİYEK, 1998 yılında İnsan Hakları Komisyonuna sunulan Ülke İçinde Yerinden Edilmeye İlişkin Yol Gösterici İlkeler (Yol Gösterici İlkeler) ve Kampala Sözleşmesinde;

Silahlı çatışma, iç karışıklık, insan haklarının sistematik ihlali veya doğal veya insan kaynaklı felaketler nedeniyle veya bunların etkilerinden kaçınmak için yaşamakta oldukları evlerinden yahut da mutat meskenlerinin olduğu yerlerden, uluslararası düzeyde kabul görmüş hiçbir devlet sınırını geçmeksizin göçe zorlanan kişi ya da kişi gruplarıdır.

şeklinde tanımlamıştır (E/CN.4/1996/52/Add.2).

Mülteciler buldukları/sığındıkları ülkenin vatandaşları değildirler. ÜİYEK'ler ise Kampala Sözleşmesi ve Yol Gösterici İlkeler'e göre, genel olarak yer değiştirdikleri ülkenin vatandaşlarıdır. Birleşmiş Milletlerin, ÜİYEK'lerin insan hakları konusunda ilk özel raportörü olan Deng, ÜİYEK tanımının iki unsur içerdiğinden bahseder. Bunlardan biri, kişiyi evinden bölgesinden, ailesinden, mallarından ya da normal ekonomik faaliyetlerinden göçe zorlama diğeri ise ulusal sınırlar içinde kalmadır (Deng 45, 47).

ÜİYEK'ler, mülteciler gibi uluslararası hukukta evrensel koruma bulmazlar. ÜİYEK'lerin de mülteci olarak kabul edilmesiyle ilgili, uluslararası toplumun böylesi bir radikal adım atmaya hazır olmadığı bildirilmiştir (Odman 85, 86, Deng 45, 49).

Devletlerin ülkelerine mülteci kabulü, günümüz uluslararası toplumunun Vestfalyen devlet sistemine göre, devletlerin takdir yetkileri içinde kabul edilmektedir. Şu da bir gerçektir ki; devletler, ülkelerine güvenlik, ekonomik, sosyal, kültürel vb. nedenlerden dolayı mülteci almak istemezler. Vatandaşı oldukları ülkelerde – vatansızlar için ikamet ülkesi-, zulüm gören kimselerin sığındıkları devlette mülteci olarak kabulünde gönülsüz olan devletlerin, ÜİYEK'ler için koruma sağlamalarını beklemek, halen mümkün görünmemektedir.

Tüzel kişiliği olmayan ve temsilinde ciddi meşruiyet sorunu yaşayan uluslararası toplumun, ulusal sınırlar içinde kalan ÜİYEK'lerin korumasına ilişkin evrensel düzenleme yukarıda bahsedildiği gibi yoktur. 2009 tarihli Kampala Sözleşmesi ise henüz çok yenidir BMMYK raporlarına bakıldığında etkin koruma sağlamaktadır. Devletlerin, ÜİYEK'leri kendi ülkeleri içinde koruma çabalarının, Birleşmiş Milletler Andlaşmasının 2/7. maddesinde düzenlenen, “devletlerin içişlerine müdahale yasağı” ile karşılaşacağı muhakkaktır.

Bu çalışmanın konusuyla ilgili uluslararası hukuka baktığımızda, silahlı çatışma dönemleri için *lex specialis* olarak uluslararası insancıl hukukun ve hem savaş hem de barış zamanları için yürürlüğünü devam ettiren insan hakları hukukunun uygulanacağını görürüz.

Uluslararası İnsancıl Hukukta Mültecilerin ve Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin Korunması

Azerbaycan ve Ermenistan arasında, 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve 9 Kasım 2020 tarihli ateşkes anlaşmasına taşıyan süreçte, *lex specialis* olarak uluslararası insancıl hukuk yürürlüktedir.

Harp Zamanında Sivillerin Korunmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesinin (4 No'lu Cenevre Sözleşmesi) 6 maddesine göre, Sözleşme'nin uygulanması, işgal altındaki topraklarda, askeri hareketin genel olarak bitmesinden itibaren bir sene sonrasına kadar devam edecektir (Batur Yamaner vd. 123, 124).⁹

Uluslararası insancıl hukukun yürürlük süresi ile ilgili, Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Tadic Davasında önemli bir karara imza atmıştır. Kararı aktaran Taşdemir'e göre, silahlı çatışma zamanlarında uygulanan uluslararası insancıl hukuk, uluslararası silahlı çatışmalarda “... düşmanlıkların sona ermesinin ötesine uzanan genel bir barışa ulaşıncaya kadar; iç çalışma durumlarında, barışçıl bir çözüm elde edinceye kadar uygulanır” (Taşdemir 136, Prosecutor v. Dusco Tadic, para.70).

İnsan Hakları Hukuku, savaş ve barış zamanlarında yürürlüğünü devam ettireceğinden, söz konusu durumda uygulanmaya devam edecektir.

Mülteciler ile ilgili, mülteci hukuku uygulanırken (“Refugees and displaced persons protected”), ÜİYEK'ler ile ilgili, mülteci sayılmadıklarından mülteci hukuku uygulanmayacaktır. Ancak belirli sorunların ele alınmasıyla ilgili

bir model olabilir. ÜİYEK'ler için uygulanacak olan metin, bağlayıcı olmayan Yol Gösterici İlkeler'dir.

4 No'lu Cenevre Sözleşmesinin 4. maddesi (Batur Yamaner vd. 122)¹⁰, “savaşan devletin ülkesindeki düşman vatandaşları” ile “işgal altındaki ülkedeki yerleşikler”i korumaktadır. Uluslararası insancıl hukuk, esas itibariyle, silahlı çatışmanın bir tarafının eline düşmüş düşman devlet vatandaşlarını korur, çatışmanın tarafı olan devletin kendi vatandaşları ile ilişkisine müdahale etmez. 4 No'lu Cenevre Sözleşmesi, savaşan devletin kendi vatandaşı olan sivilleri korumaz.

Mülteciler, silahlı çatışmanın tarafının eline düşmüş yabancı olarak, 4 No'lu Cenevre Sözleşmesinin 44 ve 70/2 maddeleri çerçevesinde korunurlar. 44. madde, devletin ülkesinde bulunan düşman devletin vatandaşı olan mültecilere, düşman muamelesi yapılmasını yasaklar.¹¹ 70/2 madde ise işgal eden devletin vatandaşı olup da, işgal edilen devlette mülteci olan kişilerin işledikleri suçlardan dolayı iadelerine ilişkin hükümler içerir.¹²

Ek 1 No'lu Protokolün 73¹³ maddesi de, mültecilerin 4 No'lu Cenevre Sözleşmesi kapsamında sivil olarak kabul edildiklerini teyit eder (“How does IHL protect”).

Ek 1 No'lu Protokol'ün 75. maddesi mülteciler yanında ÜİYEK'leri de korur. 75. madde, sivillerin korunmasına ilişkin temel ilkeleri düzenlemiştir. Bu madde, bütün silahlı çatışma durumlarında ve 1, 2, 3, ve 4 No'lu Cenevre Sözleşmelerinde düzenlenen ve Ek 1 No'lu Protokol'de de daha olumlu muameleden yararlanamayan kişilere uygulanacaktır. “Daha olumlu muameleden yararlanamayan kişilere” ibaresi, (Sözleşmenin) silahlı çatışmaya taraf olan devletin kendi vatandaşlarını da kapsadığının göstergesidir. 75 madde, kişilerin sağlığına, yaşamına, onuruna saygı gösterilmesi, tutuklama ya da alıkonulma yahut da suçlu bulunma durumlarında belli kurallara riayet edilme hususlarında temel güvenceler sunar. Ancak silahlı çatışmanın zararlı etkileri yüzünden ülke içinde kaçan/yer değiştiren kişilere yönelik müşahhas tedbirler yoktur.

Uluslararası insancıl teamül hukuku, mülteci ya da ÜİYEK ayrımı yapmaksızın yerinden edilmiş kişilerden bahseder. Kural 132'ye göre, “yerinden edilmiş kişiler, yerlerinden edilme sebepleri ortadan kalkar kalkmaz, evlerine veya mutat ikamet yerlerine güvenlik içinde gönüllü dönüş hakkına

sahiptir.” hükmü hem uluslararası hem de uluslararası olmayan nitelikte silahlı çatışmalarda, silahlı çatışma yüzünden gerek gönüllü gerekse zorunlu olarak yerinden edilmiş kişilere uygulanır. Kural 133'e göre, “Yerinden edilmiş kişilerin mülkiyet haklarına saygı gösterilmelidir.” hükmü, açıkça anlaşılacağı üzere mülkiyet haklarına saygıyı düzenlemektedir (Henckaerts vd. 525,529). Bunun yanında Azerbaycan ve Ermenistan'ın, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 1 No'lu Protokole taraf olmalarından dolayı, mülteciler ve ÜİYEK'lerin mülkiyet hakları ayrıca güvence altındadır.¹⁴

Azerbaycan'daki Ülke İçinde Yerinden Edilmiş Kişilerin ve Ermenistan'daki Mültecilerin Karabağ ve Komşu Bölgelere Geri Dönüşü

Yukarıdaki açıklamadan sonra 9 Kasım tarihli anlaşmanın, “Mülteciler ve ülke içinde yerinden edilmiş kişiler Karabağ ve komşu bölgelere BMMYK kontrolünde geri dönecekler” hükmüne geri dönecek olursak; mevcut durumda ÜİYEK'ler ile mültecilerin dünyadaki oranlara paralellik gösterdiğini, ÜİYEK'lerin, mültecilere oranla çok daha fazla sayıda olduğunu görürüz. 2020 yılının sonunda en çok ÜİYEK, Kolombiya, Suriye, Demokratik Kongo, Yemen, Somali, Afganistan, Etiyopya, Nijerya, Sudan ve Güney Sudan devletleri içindedirler. Kolombiya'da yaklaşık 8,3 milyon, Suriye'de ise 6,7 milyondan daha fazla ÜİYEK vardır (UNHCR Global Trends in Forced Displacement 24).

Bu sayılan örnekler ve daha niceleri bize,

- silahlı çatışmalar ile yerinden edilme arasındaki kaçınılmaz bağlantı;
- halkın ülke içine veya dışına doğru yer değiştirmesinin en büyük sebeplerinden birinin silahlı çatışmalar olduğunu ve
- şiddet hareketi arttıkça popülasyonun geniş ölçekli kitle hareketinin de arttığını gösterir (Jacques 1, 2, Ertuğrul).

Azerbaycan'daki Yerinden Edilenler

2 Kasım 2020 tarihli İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından verilen habere göre, Azerbaycan hükümeti, yaklaşık 40.000 kişinin en son çatışmalar nedeniyle geçici olarak yerinden edildiğini bildirmiştir (“Nagorno-Karabakh conflict: Bachelet”). Bu sayı, BMMYK'nın, Azerbaycan'daki ÜİYEK'lerin korunmasındaki boşlukları analiz ettiği raporuna göre, Karabağ

ve komşu 7 bölgeden yerinden edilen toplam Azeri sayısı 600.000'i aşkın kişiye eklenecektir ("Azerbaijan: Analysis of Gaps" 3).

Şöyle ki; BMMYK'nın, Kasım 2020 tarihli, Karabağ ve komşu bölgelere geri dönüşlere ilişkin önemli hususları bildirdiği raporuna göre, Karabağ'da, daha önce bahsettiğimiz gibi Ermeni; Karabağ'ın aksine çevresindeki 7 bölgede ise Azeri nüfusu baskındır. Ancak bu 7 bölgede, 1994 Ateşkes Anlaşmasına uzanan süreç sonunda hiçbiri kalmamış, ülke içinde başka bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır ("Key Considerations"). 2010 yılında AGİT'in "Dağılık Karabağ Etrafındaki İşgal Edilen Azerbaycan Toprakları Saha Değerlendirme Misyonu", komşu bölgelerde 1994 öncesi var olan kasaba ve köylerin terk edilmiş ve neredeyse bütünüyle harap durumda olduğunu bildirmiştir ("Executive Summary"). ÜİYEK'ler, Azerbaycan'a dağılmış ve çok sayıda yere yerleştirilmişlerdir. Bakü'ye, 216.389; Fuzulî'ye 52.669; Sumgayıt'a 57.867 kişi gitmiştir. Diğerleri, eski yerlerine yakın bölgelere dağılmışlardır.

Azerbaycan devleti, söz konusu 600.000'den fazla ÜİYEK'in, 1999 tarihli ÜİYEK ve Mülteci Statüsüne İlişkin Kanunu çerçevesinde geçici yerleşimini düzenlemiştir ("Key Considerations").¹⁵ Kasım 2020 sonrası Azerbaycan'daki ÜİYEK sayısı 640.000'den daha fazladır.

Ermenistan'daki Mülteciler

İnsan Hakları Yüksek Komiserliğinin 2 Kasım 2020 tarihli, Yüksek Komiser Bachelet'in Karabağ'daki savaş suçlarına karşı uyarısını konu alan habere göre; Ermenistan Dışişleri Bakanı, Karabağ'daki silahlı çatışmalar yüzünden Ermenistan'a kaçan ve halen orada bulunan kişi sayısının yaklaşık 90.000 olduğunu bildirmiştir ("Nagorno- Karabakh conflict: Bachelet").

BMMYK'nın raporuna göre, Ermeni yetkililer, başlangıçta 9.000 kişiye yardım ettiklerini belirtirlerken; aynı rapora göre diğer kaynaklar, çoğunlukla yaşlı, çocuk ve kadınlardan oluşan 90.000 veya daha fazla kişi olduğunu bildirmişlerdir. Bu sayılar, Karabağ'ın de facto otoritesi tarafından bildirilen-son çatışma öncesi- yaklaşık 150.000 kişiyi bulan Karabağ ve komşu bölgelerin nüfusları ışığında değerlendirilmelidir. Bazı gözlemcilere göre daha az olan bu nüfus, 1990'ların çatışmaları sırasında bölgeden ayrılmayan Karabağ'ın gerçek yerleşimcileri ile yakın bölgelerden gelenleri de içerir ("Key Considerations").

Kimler Geri Dönecek?

Mülteci ve ÜİYEK'lerin geri dönüşü konusu yeni değildir. 1993 yılında Güvenlik Konseyinin 874 ve 884 sayılı kararlarıyla, Genel Sekreter ve ilgili uluslararası kurumlar; etkilenen sivil nüfusa acil yardım sağlamaları, mültecilerin ve yerinden edilmiş kişilerin güvenlik ve saygınlık içinde evlerine dönebilmelerine yardımcı olunması için açıkça çağrıda bulunmuştur.

2005 yılında Azerbaycanlı yetkililer, Azerbaycan'da ÜİYEK'lerin geri dönüşü ile ilgili olarak, uluslararası kuruluşlarla birlikte, gönüllü geri dönüşe ilişkin proje hazırlamışlardır.

Ermenistan'da, mülteci ve mülteci benzeri durumda olanların -Azerbaycan vatandaşı Ermeniler-, geri dönüşlerine ilişkin bir plan yoktur. Ancak son gelişmeler,

- 1990'ların başlarında Bakü, Sumgayıt ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden yerlerinden edilen Ermeni mülteci ve eski mültecilerin ya da
- Ermenistan'ı terk edip Azerbaycan'a yerleşen ve vatandaşlık alanların dönüş ihtimaline kapı açmaz. Bu gruba dahil olanlar daha çok Ermenistan vatandaşı olan Azerilerdir.

9 Kasım 2020 tarihli ateşkes anlaşmasında, yerlerini terk etmiş sivillerin BM gözetiminde evlerine geri dönmeleri hükmü uyarınca BMMYK, geri dönüşlerle ilgili olarak uluslararası hukuk kapsamında dikkate alınacak temel parametreleri belirlemiştir. Bunlar, yerinden edilmiş kişilerin menşe yerleşim yerlerine geri dönüşleri ile alakalı ortak kabul görmüş uluslararası standart ve ilkelerdir ("Key Considerations"). Bu standart ve ilkeler, 1998 yılında İnsan Hakları Komisyonuna sunulan Ülke İçinde Yerinden Edilemeye İlişkin Yol Gösterici İlkeler – daha önce 'Yol Gösterici İlkeler' olarak kısaltılmıştır.- çerçevesinde belirlenmiştir. Yol Gösterici İlkeler, tüm dünyadaki ÜİYEK'lerin gereksinimlerini karşılamaya yöneliktir ve bu kişiler ile ilgili olarak;

- geri dönme,
- menşe yerinde kalıcı bir çözüme erişme (entegrasyon) ve
- yeniden yerleştirme

yi kalıcı çözüm olarak önerip, bu süreçlerde sağlanacak koruma ve desteğe ilişkin hakları ve güvenceleri tanımlar (Guiding Principles on Internal

Displacemecent ;Altıparmak 2005).¹⁶ Yol Gösterici İlkeler, zorla geri döndürmeye karşı var olan haklarının etkinliğinin artırılması ve kurumsallaştırılmasının detaylandırılması açısından da önemlidir (Orchard 285).

BMMYK, mülteci ya da ÜİYEK'in geri dönüşleriyle ilgili;

- Sürdürülebilir geri dönüşleri kolaylaştıran daha kalıcı düzenlemeler için silahlı operasyonların kalıcı sonlandırılması ve
- geri dönüş alanları ile geri dönüş temel rotaları üzerindeki mayınlar ve diğer patlamamış savaş gereçlerinin temizlenmesinin önemini vurgulamıştır ("Key Considerations"). 11 Kasım 2020'de İlham Alivey twitter mesajında, yerinden edilmiş kişilerin dönüşüyle ilgili öncelikle mayınların temizlenmesi gerekliliğinden bahsetmiştir (@presidantaz.Twitter)

Karabağ ve Komşu Bölgelere Geri Dönüşler İçin Önemli Hususlar

BMMYK, kalıcı çözüm arayışına yol gösteren temel ilkeler ve uygulamalar çerçevesinde Karabağ ve Komşu Bölgelere geri dönüşler ile ilgili aşağıdaki hususlara işaret etmiştir. Buna göre;

1. Bütün mülteciler ve ÜİYEK'lerin geri dönme hakları vardır.

Geri dönme hakkı;

- geri dönme ve
- entegrasyon hakkını da içerir.

ÜİYEK'ler ayrıca;

- mevcut ikamet ettikleri yerde kalma veya bir sonraki aşamada geri dönme hakkını kaybetmeden Azerbaycan'da başka bir yere yerleşme (yeniden yerleştirme) hakkına sahiptir ("Key Considerations").

Bu çalışmanın konusu olan anlaşma hükmünde de esas itibariyle geri dönüşler amaçlanmış olsa da, geri dönüşlerin mümkün olmayabileceği, belirsiz ya da uzun zaman alabileceği göz önünde tutulmalıdır. Geri dönüşlerin uzun zaman aldığı durumlarda, geri dönülen yerlerde de "yerinden edilmiş" olma durumu ve bundan kaynaklı sorunlar doğabilir (Deng 45, 51).

2. Geri dönüş, güvenlik ve saygınlık içinde olmalıdır.

Geri dönenler, yaşamlarının, güvenliklerinin, özgürlüklerinin veya sağlıklarının risk altına olacağı bölgelere geri döndürülmemeli veya buna zorlanmamalıdır.

3. ÜİYEK'lere ve geri dönenlere kalıcı çözümler, koruma, güvenlik ve yardım sağlama konusundaki birincil sorumluluk, ulusal yetkili makamlara aittir.

Ulusal makamların, en azından, bireysel hakları güvence altına almak; ulusal ve yerel müdahaleyi koordine etmek için etkili hükümet yapıları kurmak; insani yardım ve kalkınma yardımı sunumunu kolaylaştırmak için gerekli yasal ve/veya politika çerçeveleri sağlamaları gerekir. Ayrıca bu süreci desteklemek için ulusal bütçeler ve uluslararası yardım yoluyla yeterli finansmanı da sağlanmaya çalışmalıdırlar.

4. Uluslararası insani yardım ve kalkınma aktörlerine, güvenli, hızlı ve engelsiz erişim sağlanmalıdır.

Koruma ve yardım etmede başlıca sorumluluk yetkililere ait olmakla birlikte, uluslararası insani yardım ve kalkınma aktörleri hayati tamamlayıcı role sahiptir. Sorumlu ulusal makamlar görevlerini yerine getirirken, ÜİYEK'lere, mültecilere ve geri dönenlere kalıcı çözüm bulmalarında yardımcı olmak için uluslararası insani yardım ve kalkınma aktörlerine sürekli ve engelsiz erişim sağlamalıdır ("Key Considerations").

Yol Gösterici İlkelere göre, uluslararası insani yardım ve benzeri kuruluşların ülke içinde yerinden edilen kimseleri desteklemek amacı ile hizmet sunma hakları vardır. ÜİYEK'lerin korunmasına ilişkin herhangi bir hareket, devlet egemenliğine doğrudan bir saldırı anlamına gelebileceğinden (Orchard 291) bu doğrultuda yapılan bir teklif, dostane olmayan bir davranış veya bir devletin içişlerine müdahale olarak görülemez, bir iyi niyet girişimi olarak değerlendirilir (Altıparmak 13,14).¹⁷

Şu bir gerçektir ki, ÜİYEK'ler ile ilgili birincil sorumluluk ulusal makamlara ait olsa da, uluslararası toplumun mevcut olayda varlığı ya da yokluğu -en basit yönüyle ulusal makamların muamelesi açısından dahi-, ÜİYEK'lerin korunmasına doğrudan etki edecektir (Deng 45, 54). Elbette ki, bu durum her somut olay için farklı olsa da uluslararası toplumun kurumsal olmayan

yapısı, ulusal makamlar için bazen haklı bazen de diğer insan haklarında olduğu gibi arkasına sığınılacak kalkan görevi görmektedir.

5. Hak temelli yaklaşım benimsenmelidir.

Şüphesiz, kalıcı çözümlerin elde edilmesi, genellikle ülkesel bütünlük, egemenlik ve güvenli çevrenin kurulması gibi daha büyük sorunların çözümünüyle bağlantılıdır. Yine de geri dönenlerin hakları, uluslararası insan hakları standartlarına uygun olarak, ihtiyaçları, kırılğanlıkları ve meşru menfaatleri daima birincil öncelikli olmalı ve kalıcı çözümle bağlantılı bütün karar ve politikalara rehberlik etmelidir. Geri dönen kişilerin, kalıcı çözüme ulaştıktan sonra bile ulusal ve uluslararası insan hakları, uygulanabildiği yerde uluslararası insancıl hukuk tarafından korunmalarına devam edilmelidir.

6. Katılımcı ve toplum temelli yaklaşım benimsenmelidir.

Bütün ilgili aktörler,

- geri dönenlerin hangi kalıcı çözümü benimseyeceklerine dair bilinçli ve gönüllü karar verme haklarına saygı göstermeli ve
- kalıcı çözüm programlarını ilgili kişilerin gerçek tercihlerine dayandırmalarıdır.

ÜİYEK'ler, kalıcı çözüm stratejileri ve programlarının yönetimi ve planlanmasına katılma konusunda doğal bir hakka sahiptir.

7. Bütün toplumu kapsayan yaklaşım benimsenmelidir.

ÜİYEK'lerin geri dönmeleri, muhtemelen mevcut toplum hizmetleri ve kaynaklar üzerinde önemli bir yük olacaktır. Hem geri dönenlerin hem de onları kabul edenlerin ihtiyaçlarını karşılayan toplum temelli bir yaklaşımın benimsenmesi;

- iki nüfus arası gerilim riskini azaltabilir,
- sosyal uyumu ve barış içinde bir arada yaşamı teşvik edebilir ve
- daha etkili yeniden bütünleşmeyi destekleyebilir.

8. Etkin izleme mekanizmaları kurulmalıdır.

Ulusal ve yerel makamlar ile insani yardım ve kalkınma aktörleri, kalıcı çözümü destekleme ve kalıcı çözüme ulaşmak için ne yapılması gerektiğini

belirleme sürecini izlemek için etkin izleme mekanizmaları oluşturmalıdır. İzleme, sahadaki koşulların yol gösterici ilkelere ve uluslararası insan hakları standartlarına uygun olmasını sağlamaya yardımcı olacaktır.

Geride dönenleri, güvenli olmayan geri dönüşü kabul etmeye itebilecek, yer değiştirme yerindeki şartların da yakından izlenmesi gereklidir.

9. Ayrım yapmama temel ilkesine uyulmalıdır.

Geride dönenler ne yerlerinden edilmeleri ne de ırk, din, cinsiyet, dil, din, politik görüş, ulusal veya sosyal köken, engellilik, yaş, medeni ve aile durumları, uyrukları ya da diğer statüleri nedeniyle ayrımcılığa maruz bırakılmamalıdır (“Key Considerations”). Ancak özellikle yalnız başlarına olan küçükler, hamileler, küçük çocuklu anneler, aile reisi kadınlar, engelliler ve yaşlılar gibi ülke içinde yerinden olmuş belirli kişiler, durumlarının gerektirdiği koruma ve yardımdan faydalanma ve özel gereksinimlerini dikkate alan bir muameleyle tabi olma hakkına sahiptirler.

10. Erken planlama ve durum analizi yapılmalıdır.

Bütün yeniden entegrasyon durumları için; erken iyileşme, gelişme, insan hakları ve yeniden uzlaşma girişimlerini belirlemek, potansiyel operasyonel ve stratejik ortaklıklar açısından geri dönüş alanlarındaki hâkim durumun dikkatli bir analizi gereklidir.

11. İyileştirme programları yapılmalı ve finansmanları sağlanmalıdır.

Geride dönenler ve geri dönüş alanları için, iyileştirme programları ve ulusal kalkınma planları yapılmalıdır. Geride dönenleri ve geri dönüş alanlarını bu programlara dahil etmek, erken iyileşmenin anahtarı olan zamanında müdahaleyi teşvik edecektir.

- İnsani yardım kuruluşları ve kalkınma aktörleri, bölgesel bankalar, bölgesel örgütler, bağışçılar ve diğer ilgili aktörler arasında uzun dönem stratejik ortaklığın kurulması ile pekiştirilmesi; geri dönüş, yeniden entegrasyon, erken iyileşme, kalkınma ve barış inşası faaliyetlerinin etkin bir şekilde eş zamanlı olmasını sağlamak için gereklidir.
- Çatışma sonrası geçiş ve toparlanmanın zorluklarıyla baş etmek için oluşturulmuş çeşitli çok taraflı finansman araçları; kuruluşlara finans-

man kaynaklarını çeşitlendirme, yeniden entegrasyon durumunda gerekli temel müdahalelerin yapılmasını sağlama fırsatları sunacaktır.

12. Barış, adalet ve uzlaşma sağlanmalıdır.

ÜİYEK'ler ve mültecilerin dönüşleri, yeniden yerleştirme ve entegrasyonları daha geniş barış inşası süreciyle önemli ölçüde bağlantılıdır. İnsani yardım ve kalkınma aktörleri, barış süreçlerinin kalıcı çözüm potansiyelini nasıl güçlendirilebileceğini anlamak için çatışma ve yerinden edilme arasındaki bağlantıları analiz etmelidir. Geri dönenlerin hakları, ihtiyaçları ve meşru çıkarları, barış anlaşmalarında ve bu süreçlerden doğan barış inşa stratejilerinde dikkate alınmalıdır. Bu sayede kalıcı çözümlerin sağlanıp sağlanmayacağı ve ne kadar garanti edilebileceği önceden belirlenebilecektir ("Key Considerations").

Geri Dönüşlerle İlgili Varsayımlar

BMMYK, Karabağ ve Komşu Bölgelere geri dönüşler ile ilgili önemli hususları belirttiği raporunda, aşağıdaki varsayımlarda bulunmuştur.

Azerbaycan'daki ÜİYEK'ler

Azeri ÜİYEK'lerin çoğu geçmişte, kalıcı çözüm olarak, menşe yerlerine geri dönmeyi tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

- Menşe yerlerinde mülkiyet ya da uzun dönem kiracılık hakkı olanlar ile geri dönecek hiçbir şeyi olmayanlar arasında farklılık olabilir.
- Bazı ÜİYEK'ler, ilk önce "git ve gör" ziyaretlerin gerekli olacağını belirtirken, bazıları yerleştikleri yerlerde bağlar ve geçim kaynakları geliştirdiklerinden henüz karar veremeyeceklerini düşünebilirler.
- Bir kısım ÜİYEK'ler, başlangıçta mülkiyet haklarını korumak ve /veya eski haline getirmek için de geri dönmek isteyebilir. Bunlar için, geri dönüş tercihleriyle ilgili güncellenmiş niyet anketi istenebilir.
- Yeniden inşa yardımları sunulan ÜİYEK'ler, nispeten daha kısa zaman içinde geri dönebilirler ya da bunun için istekli olabilirler ("Key Considerations").

Azerbaycanlı makamlar, ÜİYEK'lerin durumlarını geçici olarak yönetmek için -kurumsal ve hukuki çerçeveyi göz önünde bulundurularak- geri dönüşü tercih etmektedirler.

9 Kasım 2020 tarihli ateşkes anlaşması, hala Ermeni güçlerinin kontrolü altında olan komşu bölgeler üzerinde Azerbaycan egemenliğinin aşamalı olarak yeniden kurulmasını öngörür. ÜİYEK'lerin bu bölgelere geri dönüşüne ilişkin hazırlıklar; aşamalı toprak transferlerine, geri dönüşlerin sürdürülebilirliğini sağlamaya ve diğer hazırlıklara bağlı olacaktır. 11 Kasım 2020'de Alivey twitter hesabında, ÜİYEK'lerin dönüşü için, öncelikle güvenlik ve altyapı konularının ele alınacağından, bu alanlardaki mayınların temizlenmesi gerektiğinden, süreç içinde uluslararası organizasyonları getireceklerini ifade etmiştir (@presidantaz. Twitter; "Key Considerations").

Ermenistan'daki Mülteciler

Son olaylar nedeniyle Ermenistan'a varanların niyetleri henüz incelenmese de, Karabağ ve komşu bölgelerden ayrılanların, Ermenistan'da sadece geçici olarak kalmayı umdukları düşünülmektedir. Gerçek niyetleri süreç içinde geri dönecek konutları olup olmadığıyla şekillenecektir. Geri dönme istek ve ihtimalleri menşe bölgeler üzerinde kimin etkili kontrole sahip olduğuna da bağlı olacaktır.

Ermenistan'daki mülteciler, aslen Karabağ'lı olan ve daha sonra bu bölgeye yerleşmiş kişilerden oluşmaktadır. İkinci kategorinin Karabağ'daki eski yerleşim yerlerine ve komşu bölgelere geri dönme hakkına itiraz edilebilir. Mültecilerin geri dönüşleri üzerindeki tartışmaların başlaması, sahadaki düşmanlıkların durdurulması konusundaki açıklamaların uygulanmasına ve ilerleyen süreçteki politik gelişmelere bağlı olacaktır.

Ermeni makamların da çözüm önerileri, menşe yerlere dönüştür ("Key Considerations").

Geri Dönüşle İlgili Riskler

ÜİYEK'lerin ve mültecilerin geri döndürülmelerinde, kırılabilirlik düzeyleri, güvenlik ve koruma dereceleri konusunda aşağıdaki riskler söz konusu olabilir. Bu risklerden korunmak için bir değerlendirme yapılmalıdır. Bu riskler,

- bütün ilgililer tarafından geri dönüşlerin kabulü ve erken dönüşlerin bir sonucu olarak zaten kırılabilir koşulların daha da kötüye gitmesi;
- yerel makamların, temel insan haklarına uyumlu davranmamalarıdır.

Yaşam ve özgürlük hakkı, COVID -19 gibi sağlık güvenliğini de içeren güvenlik, işkence ve diğer gayri insani ya da aşağılayıcı muamele görmeme haklarına uygun davranılmalıdır. 1 Kasım 2020 itibariyle Ermenistan'da 2441, Azerbaycan'da 1175 yeni vaka tespit edilmiştir. Karabağ'daki çatışma bölgesinden herhangi bir bilgi alınamamıştır (“Key Considerations”; “Nagorno- Karabakh conflict: Bachelet”).

Ayrıca;

- Kolluk kuvvetlerine, mahkemelere, yetkili idari makamlara ve diğer ilgili kurumlara erişememe riski ile
- Geri dönüş kararının sürdürülebilirliği ile ilgili riskler de söz konusu olabilecektir.

Yiyecek, su, barınma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim gibi hayatta kalmaya ve temel ihtiyaçları karşılamaya izin veren temel koşullar ve zamanla kendi kendine yeter olma olasılığı sağlanmalıdır.

Şu hususlara da ayrıca dikkat edilmelidir:

- Dönme kararının gerçekten gönüllü olduğunun ve bu kararları etkilemek ve zorlamak için hiçbir şekilde baskı uygulanmadığının belirlenmesi gereklidir.
- Yerinden edilme bölgelerindeki hak ve hizmetlere erişim ile yardımın askıya alınması ya da erken sonlandırılması; mülteci ya da yerinden edilenlerin, iradeleri dışında geri dönmeyi tercih etmeleri için baskıya neden olur.
- Dönüş alanlarında hareket özgürlüğü hakkı ve yerleşim yerinin serbest seçimine saygı gösterilmedi.
- İlgili nüfusun ulusal ve uluslararası çatışma sonrası yeniden yapılanma çabalarına ve uzun dönem kalkınma planlarına dahil edilmesi önemlidir.
- Geri dönmeyi tercih etmeyenlerin haklarının korunması ve mülkiyet haklarının yeniden tesis edilmesi için hukuki sürecin kurulması amaçlanmalıdır.
- Yeniden entegrasyon ve kabul şartlarını izlemek için Birleşmiş Milletler ve diğer insani yardım kuruluşlarının, buldukları her yerde geri dönenlere serbest ve engelsiz erişimi sağlanmalıdır.

Sonuç

27 Eylül 2020 tarihinde Ermenistan ve Azerbaycan arasında Karabağ Bölgesinde başlayan silahlı çatışmalarla ilgili 9 Kasım 2020 tarihinde, Karabağ bölgesinde yaşanan bütün husumetin durdurulması ve ateşkese ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma'nın, 7. maddesinde; “Ülke içinde yerinden edilmiş kişiler ve mülteciler Karabağ ve komşu bölgelere Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin kontrolünde geri dönecekler”i düzenlenmiştir.

Yakın dönem için 1988 yılından itibaren başlatılabilecek, uluslararası hukuka göre Azerbaycan toprağı olan, Karabağ'ın hukuki statüsüyle ilgili Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki uyumsuzluk, 1992-1994 sürecinde Karabağ ve ona komşu 7 bölgenin Ermenistan tarafından işgali ile sonuçlanmıştır. 2010 yılında AGİT'in “Dağlık Karabağ Etrafındaki İşgal Edilen Azerbaycan Toprakları Saha Değerlendirme Misyonu”, komşu bölgelerde 1994 öncesi var olan kasaba ve köylerin terk edilmiş, neredeyse bütünüyle harap durumda olduğunu bildirmiştir. Süregelen bu durum ve zaman zaman alevlenen, en son 17 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve 9 Kasım 2020'ye kadar süren sıcak çatışmalar, Karabağ ve komşu bölgelerden 640.000' den fazla ÜİYEK yaratmıştır (“Azerbaijan: Analysis of Gaps” 3). Ermenistan, Karabağ'daki silahlı çatışmalar yüzünden Ermenistan'a kaçan ve halen orada bulunan kişi sayısının yaklaşık 90.000 olduğunu bildirmiştir (“Nagorno- Karabakh conflict: Bachelet”). Bu sayı, Karabağ'ın gerçek yerleşimcileri ile 1990 sonrası Karabağ'a gelen Ermeni yerleşimcilerden oluşan yaklaşık 150.000 kişi üzerinden değerlendirilmelidir (“Key Considerations”). Ancak Ermenistan'daki mülteci sayısının hesaplanmasında, Karabağ'daki %76,9 Ermeni nüfus yoğunluğu ve bölgenin Ermenistan tarafından işgali (“The War Report: Armed Conflicts in 2018”) gibi hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

Söz konusu anlaşma hükmüne göre, Karabağ ve komşu bölgelerinden kaynaklanan ve Azerbaycan içinde başka bölgelere göç etmek zorunda kalan ÜİYEK'ler ile Azerbaycan dışına giden mülteciler, Karabağ ve komşu bölgelere geri döneceklerdir. 1990'ların başlarında Bakü, Sumgayıt ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden yerlerinden edilen Ermeni mülteciler ile eski mülteciler ya da Ermenistan'ı terk edip Azerbaycan'a yerleşen ve vatandaşlık alanlar geri dönüş kapsamında değildir (“Key Considerations”).

BMMYK, mülteciler ya da ÜİYEK'lerin geri dönüşleriyle ilgili, silahlı operasyonların kalıcı şekilde sonlandırılmasının ve geri dönüş alanları ile geri dönüş temel rotaları üzerindeki mayınlar ve diğer patlamamış savaş gereçlerinin temizlenmesinin önemini vurgulamış; mülteciler ve ÜİYEK'ler ile ilgili belli varsayımlarda bulunmuş ve aşağıdaki hususları tespit etmiştir.

- Bütün mülteciler ve ÜİYEK'lerin geri dönme hakları vardır. Geri dönenler, yerlerinden edilmemeli ve hiçbir şekilde ayrımcılığa uğramamalıdır.
- Geri dönüş, güvenlik ve saygınlık içinde olmalıdır. Hiçbir koşulda geri dönenlerin yaşamlarının, güvenliklerinin, özgürlüklerinin veya sağlıklarının risk altında olacağı bölgelere geri döndürülmemeli veya zorlanmamalıdır.
- ÜİYEK'lere ve geri dönenlere kalıcı çözümler, koruma, güvenlik ve yardım sağlama konusundaki birincil sorumluluk, ulusal yetkili makamlara aittir.
- Uluslararası insani yardım ve kalkınma aktörlerine, güvenli, hızlı ve engelsiz erişim sağlanmalıdır.
- Hak temelli, katılımcı ve toplum temelli yaklaşımlar benimsenmelidir.
- Etkin izleme mekanizmaları kurulmalıdır.
- Erken planlama ve durum analizi yapılmalıdır.
- İyileştirme programları yapılmalı ve finansmanları sağlanmalıdır.
- Barış, adalet ve uzlaşma sağlanmalıdır ("Key Considerations").

Yerinden edilmenin kırılabilirliği; üstelik çalışmamızın konusu olan somut durumda olduğu gibi, kadınları, çocukları, yaşlıları, engellileri barındıran kitleler halinde yerinden edilmenin bu kırılabilirliği daha da artırdığı konusunda şüphe yoktur. En kötüsü de, bu kadar kırılabilir ve hassas durumdayken görünmez olmaktır. Mültecilerden çok daha fazla olmasına rağmen mülteciler kadar dahi görünürlüğü olmayan ÜİYEK'leri, uluslararası toplum bağlayıcı hukuk kuralları ile görünür kılmakla yükümlüdür. Bu, bütün uluslararası toplumun menfaatine olacaktır. Elbette ki, iki tarafı keskin bıçağa benzeyen bu durumlar, devlet egemenliğini, devletlerin içişlerine müdahaleyi ve onun yaşağını, insan haklarının korunmasını karşı karşıya getirecektir.

Açıklamalar

- 1 Çalışmada, 2005 yılında Uluslararası Hukuk Derneği Yürütme Komitesinin, uluslararası hukukta savaş ve silahlı çatışmanın anlamı hakkında raporuna uygun olarak, savaş yerine ondan daha geniş bir anlam ifade eden “silahlı çatışma” tabiri kullanılması yeğlenmiştir (“Use of Force”).
- 2 SSCB'nin 1977 Anayasasınının 72. maddesinde, serbestçe ayrılma hakkı Birlik Cumhuriyetlerine tanımıştır. 78. maddesinde ise Birlik Cumhuriyetlerinin ülkelerinin onların rızaları olmaksızın değiştirilemeyeceği; Birlik Cumhuriyetleri arasındaki sınırların, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği'nin onaylaması kaydıyla ilgili Cumhuriyetlerin karşılıklı anlaşmaları ile değiştirilebileceği açıkça belirtilmiştir.
- 3 SSCB'nin 1977 Anayasasına göre, Birlik Cumhuriyetleri içindeki özerk bölgelerin bağımsızlık hakları yoktur. Dağlık Karabağ'ın bağımsızlığını dayandırdığı, SSCB'nin 3 Nisan 1990 tarihli Kanununun uygulanamayacağı ile ilgili geniş bilgi için; (Abdullahzade 110 vd.)
- 4 2009 yılında yeniden gözden geçirilen Madrid Prensipleri'ne göre, Karabağ çevresindeki yedi bölge Azerbaycan kontrolüne geri dönecek; Karabağ'a geçici bir statü verilerek kendi yönetim ve güvenliğini sağlaması garanti edilecek; Ermenistan'dan Karabağ'a bir koridor açılacak; Karabağ'ın nihai hukuki statüsünün gelecekteki belirlenmesi, iradelerin hukuken bağlayıcı bir iradenin ifadesiyle gerçekleşecek; mülteciler ve ÜİYEK'ler, eski yerleşim yerlerine dönme hakkına sahip olacaklar; uluslararası güvenliğin sağlanması için barış koruma operasyonları olabilecektir.
- 5 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşının bir sonucu olarak, 1831-1916 yılları arasında, Karabağ'a Ermeni nüfus göç ettirilmiş, buradaki Ermeni nüfus 19 binden, 119 binlere kadar çıkmıştır. Ermeniler, 1920'li, 1930'lu yıllarda Azerbaycan'ın başka bölgelerinden Karabağ'a kendi istekleri ile göç etmişlerdir.
- 6 Şuşa nüfusunun %92'si Azeriler, %7'si Ermenilerden oluşmaktadır.
- 7 Anlaşma metninin yazımında Türkçe alfabe kullanılmıştır.
- 8 BMMYK tarafından mülteci statüsünün tanınması, o kişiyi mülteci yapmaz ancak mülteci olduğunu beyan eder. Kişi, tanındığı için mülteci olmaz, mülteci olduğu için tanınır.
- 9 Madde 6 “İşbu Sözleşme, ikinci maddede zikrolunan ihtilâf veya işgalin daha bidayetinde vecibüttatbik olacaktır. İhtilâfa dahil tarafların topraklarında sözleşmenin tatbiki askerî harekâtın umumî hitamında sona erecektir. İşgal altındaki topraklarda ise, sözleşmenin tatbiki askerî harekâtın umumî hitamından bir sene sonra nihayet bulacaktır...”

- 10 4 No'lu Cenevre Sözleşmesi Madde 4 “Bir ihtilâf veya işgal halinde, ihtilâfa dahil bir tarafın işgal devletinin her ne zaman ve her ne tarzda olursa olsun, eline düşen ve onların tabiyetinde olmıyan şahıslar işbu Sözleşmenin himayesi altındadır...”
- 11 4 No'lu Cenevre Sözleşmesi Madde 44 “İşbu sözleşmede derpiş olunan kontrol tedbirlerini alırken, zilyet devlet fiilen hiçbir hükümetin himayesinden istifade etmeyen mültecilere, münhasıran hukukî bakımdan bir düşman devlette bağlı oldukları esasına dayanarak, yabancı düşman muamelesi yapmıyacaktır.”
- 12 4 No'lu Cenevre Sözleşmesi Madde 70/2 “işgal edilen toprağa muhasamat başlamadan evvel iltica etmiş olan şamil devlet tebaaları, evvel işlenilmiş olup toprağı işgal edilen devletin hukuki mevzuatı sulh zamanında iadeyi muhik kılan adi cürümlerden dolayı, tevkif ve takip ve mahkûm edilebilirler veya işgal altındaki topraktan götürülebilirler.”
- 13 Ek 1 No'lu Protokol Madde 73 “Düşmanlıklar başlamadan önce ilgili Tarafların kabul ettiği konuya ilişkin uluslararası belgelerle ya da sığınılan veya ikamet edilen Devletin ulusal yasaları altında vatansız veya mülteci olarak kabul edilen kişiler Dördüncü Sözleşme'nin I. ve III. Bölümleri anlamında, her şartta ve herhangi bir aleyhte ayırım gözetilmeksizin, korunan kişi olacaklardır.
- 14 Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek 1 No'lu Protokol, Madde 1 “Her gerçek ve tüzel kişinin mal ve mülk dokunulmazlığına saygı gösterilmesini isteme hakkı vardır. Bir kimse, ancak kamu yararı sebebiyle ve yasada öngörülen koşullara ve uluslararası hukukun genel ilkelerine uygun olarak mal ve mülkünden yoksun bırakılabilir...”
- 15 Bu kanuna göre kurulan ve bölgelerde şubeleri bulunan Devlet Komiteleri, ÜİYEK'ler ve mülteciler için, kayıt almakta, statü ve belge vermektedirler.
- 16 Yol Gösterici İlkeler, uluslararası insan hakları hukuku ve uluslararası insancıl hukuk ile uyumlu olup;
  - a) Görevlerini yerine getirmesinde Genel Sekreterin ülke içinde yerinden olmuş kişiler hakkındaki özel temsilcisine;
  - b) Ülke içinde yerinden olma olgusu ile karşı karşıya kaldıklarında devletlere;
  - c) Ülke içinde yerinden olmuş kişiler ile ilişki içinde olan tüm diğer yetkililere, grup ve kişilere ve
  - d) Ülke içinde yerinden olma konusuyla ilgili tüm hükümetler arası ve hükümet dışı kuruluşlara yol gösterir.
- 17 25. Ülke

Kaynaklar

- @presidentaz. “Security and infrastructure issues need to be addressed first for the displaced persons’ return. Those areas require demining. We will bring in international organizations in the process.” Twitter, 11 Kasım 2020, 6:56 pm., /twitter.com/presidentaz/status/1326554355227480071.
- 1936 tarihli Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Anayasası, <https://constitutii.files.wordpress.com/2013/01/1936-en.pdf>.
- 1977 tarihli Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Anayasası, <https://www.departments.bucknell.edu/russian/const/77cons03.html#chap11>.
- “Armenian Protester demand prime minister quit over deal with Nagorno-Karabakh.” *The Guardian*, 5 December 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/dec/05/armenian-protesters-demand-prime-minister-quit-over-deal-with-nagorno-karabakh>.
- “Armenian Protester demand prime minister quit over deal with Nagorno-Karabakh.” *The Guardian*, 5 December 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/dec/05/armenian-protesters-demand-prime-minister-quit-over-deal-with-nagorno-karabakh>.
- “Armenia-Azerbaijan Nagorno-Karabakh Conflict.” <https://static.president.az/media/W1siZiIsIjIwMjAvMDkvMDIvN29jeG9qNXZial9RYXJhYmFnXzIwMjBFRU5HLnBkZiJdXQ?sha=0bd92c6276c837fa>.
- “Ceasefire Agreement.” Bishkek, <https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/990>.
- “Dağlık Karabağ sorunu nedir? Azerbaycan ile Ermenistan arasında çözülemeyen mesele nasıl başladı?” *Euronews*, 28.09.2020, <https://tr.euronews.com/2020/09/27/dagl-k-karabag-sorunu-nedir-azerbaycan-ile-ermenistan-aras-ndaki-cozumsuz-mesele-nas-l-bas>.
- “Executive Summary of the ‘Report of the OSCE Minsk Group Co-Chairs’ Field Assessment Mission to the Occupied Territories of Azerbaijan Surrounding Nagorno-Karabakh.” <https://www.osce.org/files/f/documents/7/d/76209.pdf>.
- “How does IHL protect refugees and internally displaced persons.” ICRC, 22 January 2015, <https://www.icrc.org/en/document/how-does-humanitarian-law-protect-refugees-and-internally-displaced-persons-0>.
- “Internally displaced persons and refugees are returning to the territory of Nagorno-Karabakh and adjacent districts under the control of the Office of the United Nations High Commissioner for Refugees.” *UNHCR*, October 2009. <https://www.unhcr.org/4bd7edbd9.pdf>.

- “Key Considerations for Returns to Nagorno Karabakh and the Adjacent Districts.”
UNHCR, November 2020,
<https://www.refworld.org/pdfid/5fc0e1e24.pdf>.
- “Nagorno-Karabakh: New Opening, or More Peril?” *International Crisis Group*,
Report No. 239, 4 July 2016,
<https://www.crisisgroup.org/europe-central-asia/caucasus/azerbaijan/nagorno-karabakh-new-opening-or-more-peril>.
- “Nagorno- Karabakh conflict: Bachelet warns of possible war crimes as attacks continue in populated areas.” *Naciones Unidas Derechos Humanos*, 2 November 2020,
<https://www.ohchr.org/SP/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=26464>.
- “Military occupation of Azerbaijan by Armenia.” *Overview*, Last updated: Monday 22nd February 2021,
<https://www.rulac.org/browse/conflicts/military-occupation-of-azerbaijan-by-armenia#collapse3accord>.
- “Refugees and displaced persons protected under international humanitarian law.”
29.10.2010, <https://www.icrc.org/en/doc/war-and-law/protected-persons/refugees-displaced-persons/overview-displaced-protected.htm>.
- “Statement by the OSCE Minsk Group Co- Chair countries.” Organization for Security and Co-operation in Europe, 10 July 2009, <https://www.osce.org/mg/51152>.
- “The Bishkek Protocol.” 5 May 1994,
<https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/Bishkek%20Protocol.pdf>.
- “The War Report: Armed Conflicts in 2018.” *RULAC*, (3 June 2019),
<https://www.rulac.org/news/the-war-report-armed-conflicts-in-2018>.
- “Use of Force.” International Law Association. The Hague Conference, 2010,
https://www.rulac.org/assets/downloads/ILA_report_armed_conflict_2010.pdf
- (A/RES/62/243)
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/478/35/PDF/N0747835.pdf?OpenElement>.
- Azerbaijan: Analysis of Gaps in the Protection of Internally Displaced Persons*,
UNHCR, October 2009, <https://www.unhcr.org/4bd7edbd9.pdf>.
- Azərbaycan Dışişleri Bakanlığı. “Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ermənistan Respublikasının Baş naziri və Rusiya Federasiyasının Prezidentinin Bəyanatı.” No:406/20. <https://mfa.gov.az/az/news/7026/view>, <https://mfa.gov.az/en/news/7026/view>.

- Azərbaycan Savunma Bakanlığı. "List of Servicemen who died as Shehids in the Patriotic War." 15 December 2020, <https://mod.gov.az/en/news/list-of-servicemen-who-died-as-shehids-in-the-patriotic-war-34088.html>.
- Abdullahzade, Cavid. *Hukuki Yönleriyle Dağlık Karabağ Sorunu*. Adalet Yayınevi, 2014.
- Akçay, Deniz. "Dağlık Karabağ Uyuşmazlığında Self Determinasyon Tezlerinin Göreceliği." *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, no. 65, 2020, ss.101-129.
- Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*. https://www.echr.coe.int/documents/convention_tur.pdf.
- Ayhan, Halis. *Kendi Kaderini Tayin ve Kosova*. Legal Yayınevi, 2017
- Batur Yamaner, Melike vd. *12 Ağustos 1949 Cenevre Sözleşmeleri ve Ek Protokolleri*. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Bellal, Annyssa. "Nagorno- Karabakh: Severe Clashes in April 2016." *The War Report, Armed Conflicts in 2016*, March 2017, ss. 41-44
<https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/The%20War%20Report%202016.pdf>.
- Ceasefire Agreement*. 1994.
<https://www.peaceagreements.org/viewmasterdocument/990>.
- Demirci, Mehmet Cem. "Azərbaycan-Ermenistan ve Rusya arasında imzalanan anlaşmanın stratejik seviyede kazananı kim?" *Euronews*, 11 Kasım 2020.
<https://tr.euronews.com/2020/11/11/azerbaycan-ermenistan-ve-rusya-arasinda-imzalanan-anlasman-n-stratejik-seviyede-kazanan-ki>.
- Deng, Francis M. "Dealing with the Displaced: A Challenge to the International Community." *Global Governance*, 1995, ss. 45-57.
- E/CN.4/1996/52/Add.2, Economic and Social Council, 5 December 1965.
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G95/146/89/PDF/G9514689.pdf?OpenElement>.
- Ertuğrul, Ümmühan Elçin. "Silahlı Çatışmalardan Kaçanların (Yerinden Edilenlerin) Uluslararası Hukukta Korunması." *Ankara Barosu Dergisi*, no. 75, 2017, ss.150-180.
- Gasparyan, Arsen. "Understanding the Nagorno- Karabakh conflict: domestic politics and twenty five years of fruitless negotiations 1994-2018." *Caucasus Survey*, no. 7, 2019, ss. 235-250.
- Guiding Principles on Internal Displacement. *UNHCR*, 2004, <https://www.unhcr.org/protection/idps/43ce1cff2/guiding-principles-internal-displacement.html>.
- Handbook on Procedures Criteria for Determining Refugee Status under the 1951 Convention and the 1967 Protocol relating to the Status of Refugees*, HCR/1P/4/ENG/REV. 4., 2019, <https://www.refworld.org/docid/5cb474b27.html>.
- Henckaerts, Jean-Marie, ve Louise Doswald-Beck. *Uluslararası İnsancıl Teamül (Örf-Adet) Hukuku*. Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2005.

- Jacques, Melanie. *Armed Conflict and Displacement*. Cambridge University Press, 2012.
- Jarosiewicz, Alexandra, and Maciej Falkowski. "The four-day war in Nagorno-Karabakh." *Centre For Eastern Studies*, 06.04. 2016, <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/analyses/2016-04-06/four-day-war-nagorno-karabakh>.
- Kalin, Walter. *Ülke İçinde Yerinden Olma Konusunda Yol Gösterici İlkeler*. Çev. Kerem Altıparmak. İmaj Yayınevi, 2005.
- Nagorno- Karabakh Consultation, Security Council Report, 19 Oct. 2020, <https://www.securitycouncilreport.org/whatsinblue/2020/10/nagorno-karabakh-consultations.php>.
- Odman, M. Tefvik. *Mülteci Hukuku*. AÜSBF İnsan Hakları Merkezi Yayınları, 1995.
- Orchard, Phil. "Protection of Internally Displaced Persons: Soft Law as a Norm-generating Mechanism." *Review of International Studies*, no. 36, 2010, ss. 281-303.
- Özyılmaz, Emine Vildan. "Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ." *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, no.15, 2013, ss. 191-208.
- Paşayeva, Gülşen, İrada Bağirova, Kamal Makili Aliyev, ve Ferhad Mehdiyev. "SSCB'de Yarı-Özerkliğin Hukuki Durumu: Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi Örneği." *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, no.14, 2013, ss. 69-103
- Prosecutor v. Dusco Tadic a/k/a "Dule", Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction (2 Octobre 1995), <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm>.
- Sarıkaya, Yalçın. "44 Gün Savaşı:Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi." *TASAV*, Aralık 2020, https://www.tasav.org/media/k2/attachments/TASAV-Rapor_44GunSavasi-AzerbaycaninKarabagZaferi_Aralik2020.pdf.
- S/RES/822 (1993). <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/247/71/IMG/N9324771.pdf?OpenElement>.
- S/RES/853 (1993). <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/428/34/IMG/N9342834.pdf?OpenElement>.
- S/RES/874 (1993). <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/557/41/PDF/N9355741.pdf?OpenElement>.
- S/RES/884 (1993). <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/631/20/PDF/N9363120.pdf?OpenElement>.
- Taşdemir, Fatma. "İnsan Hakları Hukuku ve İnsancıl Hukuk Açısından Türkiye'nin Ayrımcı Terör Örgütü PKK İle Mücadelesi." *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, no. XVI, vol.1, 2012, ss.107-151.
- UNHCR Global Trends in Forced Displacement-2020. <https://www.unhcr.org/statistics/unhcrstats/60b638e37/global-trends-forced-displacement-2020.html>.

The Return of Displaced Persons to Nagorno-Karabakh According to 2020 Azerbaijan-Armenia Ceasefire*

Ümmühan Elçin Ertuğrul**

Abstract

In 1988, armed conflicts started between Armenia and Azerbaijan on the Nagorno-Karabakh, and it turned into a comprehensive war between 1992-1994. The ceasefire in 1994 did not bring complete non-conflict. The armed conflict which recently started on 27th September 2020, resulted in the ceasefire agreement signed on 9th December 2020 among the Republic of Azerbaijan, Republic of Armenia and Russian Federation. According to article 7th of the agreement, "Internal displaced persons and refugees are returning to the territory of Nagorno- Karabakh and adjacent districts under the control of the Office of the United Nations High Commissioner on Refugees." According to UNHCR, refugees will be returned to Nagorno Karabakh and adjacent regions in Azerbaijan territory are approximately 90.000 in number whereas internally displaced persons who are in the same situations are more than 640.000. Although Internally Displaced Persons and Refugees are grouped under the term of Displaced Persons, their protection under the International Law is different from each other. This study is examined the above-mentioned article of the agreement under the International Law and International Humanitarian Law which also is emphasizing legal gaps and the need for reform on the protection of especially Internal Displaced Persons.

Keywords

Internally displaced persons, refugees, returned, international humanitarian law, international law.

* Date of Arrival: 20 January 2021 – Date of Acceptance: 07 January 2022

You can refer to this article as follows:

Ertuğrul, Ümmühan Elçin. "2020 Azerbaycan- Ermenistan Ateşkesine Göre Yerinden Edilenlerin Dağlık Karabağ'a Geri Dönüşü." *bilig*, no. 101, 2022, pp. 57-86.

** Assoc. Prof. Dr., Kırıkkale University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations – Kırıkkale / Turkey

ORCID: 0000-0003-3930-8531

ueertugrul@hotmail.com

Возвращение перемещенных лиц в Нагорный Карабах в соответствии с соглашением 2020 года о прекращении огня между Азербайджаном и Арменией*

Уммюхан Эльчин Эртугрул**

Аннотация

В 1988 году между Арменией и Азербайджаном начались вооруженные конфликты по поводу Нагорного Карабаха, переросшие в полномасштабную войну 1992-1994 годов. Прекращение огня в 1994 году не привело к полной бесконфликтности. Вооруженный конфликт, который начался 27 сентября 2020 года, привел к подписанию 9 ноября 2020 года Заявления о прекращении огня между Азербайджанской Республикой, Республикой Армения и Российской Федерацией. Согласно статье 7 соглашения, «внутренне перемещенные лица и беженцы возвращаются на территорию Нагорного Карабаха и прилегающих районов под контроль Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев». По данным УВКБ ООН, число беженцев, которые будут возвращены в Нагорный Карабах и прилегающие районы на территории Азербайджана, составляет около 90 000 человек, тогда как число внутренне перемещенных лиц, находящихся в той же ситуации, превышает 640 000 человек. Хотя внутренне перемещенные лица и беженцы объединены термином «перемещенные лица», их защита в соответствии с международным правом отличается друг от друга. В данном исследовании рассматривается вышеупомянутая статья соглашения по международному праву и международному гуманитарному праву, в которой также подчеркиваются правовые пробелы и необходимость реформы в отношении защиты особенно внутренних перемещенных лиц.

Ключевые слова

внутренне перемещенные лица, беженцы, возвратившиеся, международное гуманитарное право, международное право.

* Поступило в редакцию: 20 января 2021 г. – Принято в номер: 07 января 2022 г.

Ссылка на статью:

Ertuğrul, Ümmühan Elçin. “2020 Azerbaycan- Ermenistan Ateşkesine Göre Yerinden Edilenlerin Dağlık Karabağ’a Geri Dönüşü.” *bilig*, no. 101, 2022, pp. 57-86.

** Доц., д-р, Университет Кырыккале, факультет экономики и управления, кафедра международных отношений – Кырыккале / Турция

ORCID: 0000-0003-3930-8531

ueertugrul@hotmail.com